

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ СХІД-ЗАХІД

На сучасному етапі свого розвитку людство являє собою різнобарвну цілісність (надсистему), яка складається з багатьох культур. У сучасній політології ці культури прийнято називати цивілізаціями або локальними цивілізаціями. Поряд із цим кожна локальна цивілізація є частиною цивілізації Сходу або Заходу. Що ж ми вкладаємо у поняття цивілізація Сходу і цивілізація Заходу? Як вони співвідносяться з всевітньою планетарною цивілізацією? І яку взагалі суть сучасна наука вкладає в поняття "цивілізація"?

Так, українські дослідники В.Горбатенко і С.Рябов визначають цивілізацію як "форму спільного життя людей, який притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей та ідеалів" [5.С.358] Поряд із таким загальним визначенням існує поділ цивілізацій на світові і локальні. Російський вчений Ю.Яковець вважає, що "світова цивілізація – стан в історії людства, який характеризується певним рівнем потреб, властивостей, знань, навиків і інтересів людини, технологічним і економічним способом виробництва, ладом політичних і суспільних відносин, рівнем розвитку духовного відтворення; по суті справи мова йде про наддовгий (багатостолітній) історичний цикл". Зміна світових цивілізацій виражає поступовий рух історичного процесу, саморозвиток людства [9. С.41]

Тим не менше окремі історики заперечують правомірність самого поняття "світова цивілізація". Так, Л.І.Семеннікова вважає, що "говорити про єдину цивілізацію, по крайній мірі, передчасно, а може бути і неможливо. Це скоріше мрія інтелектуальної еліти високорозвинених країн, ніж реальність" [6.С.83] Такий підхід не новий і його відстоювали О.Шлеглер, в якійсь мірі А.Тойнбі. При цьому заперечується всевітня історія; вона перетворюється в конгломерат ізольованих процесів розвитку локальних цивілізацій. Особливо дивно зустрічатись з таким розумінням історії у кінці 20 століття, коли спільність історичної долі всіх народів Землі стала очевидною.

Поряд з світовою ми виділяємо поняття локальної цивілізації. За Ю.Яковцем, "локальні цивілізації виражають культурно-історичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні

особливості окремої країни, групи країн, етносів, пов'язаних спільною долею, які відбивають і преломляють ритм загальноісторичного прогреса, то виявляючись в його епіцентрі, то віддаляючись від нього". При цьому кожна локальна цивілізація має свій почерк, свій ритм, більш або менш синхронізований з ритмом світових цивілізацій [9.С.42.]

Разом з тим ми можемо поділити цивілізації за їх приналежністю до Сходу або Заходу. Відомий російський орієнталіст Л.Васильєв, вивчаючи дихотомію Схід-Захід запитав: "Що ж це таке – Схід? Питання не таке просте, як може здаватися на перший погляд. Мова йде не про географічне поняття – скоріше про історико-культурне, соціополітичне, цивілізаційне". Мова йде про гігантську вселюдську цілісність, нехай в чомусь досить неоднорідну і суперечливу, але все ж майже монолітно цілну у своїй глибинній основі – тій самій основі, яка, власне, і породила у свій час дихотомію Схід-Захід [1.Т.1.С.13.] А що, власне кажучи, являє собою Схід? Які його якісні відмінності від Заходу?

Досліджуючи дане питання, російський вчений О.М.Ковальов виділяє декілька параметрів відмінностей, які можна прослідкувати ще зі стародавнього світу. Так якщо на Сході община виступала як союз, заснований на суспільній власності на землю, то на Заході (германська марка) – в якості об'єднання приватних землеробів. В значній мірі це пояснювалось тим, що у германських племен вона використовувалась для боротьби і зовнішніх захоплень. "Спочатку община була більш або менш пануючою формою суспільства у всіх регіонах. Однак на Заході вона зникла, а на Сході збереглась, тому що і первісний лад, і азіатські структури базувались переважно на людському факторі, а не на матеріальному виробництві. На думку О.Ковальова, саме природно-демографічні особливості обумовили в кінцевому випадку специфіку країн Сходу". [4.С.42.]

Інший російський дослідник, Л.С.Грінін, також вважає важливим вплив природно-демографічних особливостей на формування відмінності країн Сходу і Заходу. На його думку, більш суворий клімат і нестача населення привели до того, що на Заході значно більше використовували коней і тяглову худобу для різних робіт, ніж в Азії, де активно експлуатували дешеву працю людей. Необхідно також згадати, що у середньовічній Європі не було рабства, обов'язки по відношенню до сеньйорів були обмежені, а у містах кріпосного права взагалі не існувало. Все це в цілому сприяло більшому використанню

працезберігаючих механізмів і пристроїв, худоби. Отже, в Європі були гірші умови для примусової праці і кращі – для працезбереження. [3.С.294.]

Питання про особливість розвитку Сходу не має обійти і марксизм з його прихвилям до створення всезагальної (формаційної) схеми розвитку людства. К.Маркс для пояснення специфіки країн Сходу був змушений ввести термін "азіатський спосіб виробництва". Спочатку марксизм не вважав цей спосіб виробництва за окрему формацію, але сучасні дослідники все більше визнають його окремішність. Так, російський вчений О.Захаров визначає азіатський спосіб виробництва як послідовно виробничу активність сільських общин і економічного втручання державної влади, яка одночасно експлуатує общини і управляє ними, тобто держава сама є організатором виробництва [8.С.80-81.]

О.М.Ковальов виділяє певні характеристики азіатського способу виробництва, які мали великий вплив на подальший розвиток людства:

- а) особлива структура виробничих сил з високою питомою вагою живої праці і відносно низьким розвитком матеріального виробництва;
- б) відносно високий рівень розвитку державної общинної власності, а також безтоварні відносини;
- в) особливий характер політичної надбудови, яка відрізняється значною централізацією політичної влади, яка ніби компенсує відсутність або недостатню розвинутість економічних зв'язків у суспільстві;
- г) певні форми релігійної свідомості або культу імператорів, полководців, політичних діячів і т.д. [4.С.47.]

З іншого боку, ми з рівною мірою можемо говорити і про особливість розвитку Заходу. У європейських дослідників існувала і частково існує думка про досконалість і всезагальність для всього світу західного шляху розвитку. Тим не менше, не потрібно забувати, що основні тенденції розвитку Заходу є вторинним, такими, які виділились із азіатського способу виробництва. Адже, за словами Л.Васильова, "для доантичної Греції, яка постає перед світом найбільш яскраво зі сторінок гомерівського епосу, характерні були приблизно ті ж відносини, які існували і в інших ранніх протодержавах, зокрема східних: панували общинні зв'язки, існували дрібні правителі-вожді (базилевси та інші), тоді як приватновласницькі відносини були ще нерозвинутими...". Склались на місцевій "гомерівській" основі, але запозичивши щось і ззовні, античне суспільство

сформувалось перш за все на базі розвинутих торговельних зв'язків і середземноморського мореплавання. Те й інше, вкуші зі сприятливими географічними умовами, зіграло, мабуть, свою роль в архаїчній революції, яка привела до перетворення доантичної структури в кардинально відмінну від неї античну.

Головним підсумком трансформації структури був вихід на передній план майже невідомих або по крайній мірі слаборозвинутих у той час у решті світу приватновласницьких відносин, особливо в послідовні з пануванням приватного товарного виробництва, яке зорієнтоване переважно на ринок, з експлуатацією приватних рабів при відсутності сильної централізованої влади і при самоуправлінні общини, міста-держави (поліса). [1.Т.1.С.16,17.]

Так, у малій Аттиці, з її центром – Афінами, утверджуються відносини куплі-продажу, інтенсифікуються людські зв'язки, не обтяжені ідеологією, виробництво, орієнтоване на реальний попит. Ринок сам по собі має на увазі максимум спілкування, повну свободу від будь-яких догм. Людині, яка обтяжена родовими або становими обмеженнями, нічого робити там, де всі рівні; вузькому догматику теж не по собі в цій різноголосиці при повній свободі думки.

Ринок породжує демократичні відносини і вимагає для успішної підприємницької ініціативи демократичного правління. По суті, ми бачимо щось близьке сучасному підприємству, для якого найбільш зручною формою державного устрою є республіка. Реформи Клісфена, сучасника Конфуція, утвердили республіканське правління в Аттиці. Це сталося ширше в світовій історії. [7.С.110-111.]

Як підсумок по проблемі Схід-Захід ми можемо взяти слова видатного італійського мислителя 20 століття А.Грамші: "На Сході, – писав він, – держава була всім, громадянське суспільство знаходилося у первинному аморфному стані. На Заході між державою і громадянським суспільством були упорядковані взаємовідносини, і, якщо держава починала хитатись, відразу ж виступала назовні мішна структура громадянського суспільства" [2.С.200.]

Приділявши велику увагу проблемі Схід-Захід нас, звичайно, зацікавить час виникнення цієї значущої дихотомії. У цьому контексті цікавою видається концепція відомого німецького історика К.Яспера про "осьовий час". "Осьовий час", за Яспером, це період, коли сформувалася сучасна людина у всій повноті її духовного світу. "Цю ось світової історії потрібно віднести, мабуть, до часу біля 500 р. до н.е., до того духовного

процеса, який йшов між 800 і 200 рр. до н.е. Тоді відбувся самий ризиків поворот в історії. З'явилася людина такого типу, який зберігся і по цей день. Цей час ми коротко будемо називати осьовим часом". В цю епоху були розроблені основні категорії, якими ми мислимо і по цей день, закладені основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей. У всіх напрямках відбувається перехід до універсальності. [10.С.32-35.] На нашу думку, саме "осьовий час" можна вважати часом виникнення дихотомії Схід-Захід. Тим не менше, визначення його як періоду, який мав місце приблизно 600 років не є цілком вірним. Ми вважаємо, що цей час має бути обмеженим періодом сер.6 – сер.5 століття до н. е. В цей час в Китаї проповідували Лао Цзи і Конфуцій, вчення яких стали основою китайського світогляду. В Індії в цей час проповідував Будда, який заснував світову релігію, що існує і по сьогодні. Сучасником Будди і його суперником у боротьбі за людські душі був Вардхамана, засновник джайнізму. Далі на захід, в Ірані, проповідував Заратустра, засновник зороастризму. В Іудеї в цей час жерції, з'єднавши основні тексти Тори, здійснили редакцію загального своду. В Греції в цей час набирала силу філософія, серед представників якої можна виділити Геракліта і Піфагора.

Як бачимо, виділення з єдиної стародавньої цивілізації Сходу нової, Західної цивілізації мало кардинальні наслідки для розвитку людства. Саме з "осьового часу" відбувається боротьба і взаємопроникнення двох напрямків розвитку; у цій боротьбі час від часу вперед виходять різні цивілізації Сходу або Заходу. Період, який ми називаємо Новим часом з певними застереженнями можна вважати апофеозом могутності Заходу. В сучасний же період історії окремі цивілізації Сходу намагаються кинути виклик гегемонії Заходу. Насамперед це відноситься до ісламських країн, які, не маючи сили виступити проти Заходу зі зброєю, підтримують терористичні організації (Афганістан, Іран, Судан). Тим не менше, на нашу думку, більш реальну і скриту загрозу для Заходу становить Китай, який має величезні людські і природні ресурси; вся ця сила підкріплюється агресивною ідеологією, що вважає Піднебесну за центр світу. Ці чинники дають Китаю значну перевагу над ісламськими країнами, хоча й чисельними, але й роз'єднаними, а тому й більш схильними до маніпулювання, яке здійснюється Заходом.

Разом з цим, ми маємо попередити виникнення конфліктів між Сходом і Заходом, що може привести до всесвітньої катастрофи. Потрібно налагоджувати контакти між різними цивілізаціями, вирішувати конфлікти між ними шляхом

консенсусу. Особливо важливу роль при цьому мають підтримувати всесвітні міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО і т.д.).

- 1 Васильєв Л. С. История Востока. – М., 1998.
- 2 Грамши А. Избранные произведения: в 3 т. – М., 1959.
- 3 Гриния Л. Е. Философия, социология и теория истории. – Волгоград, 1998.
- 4 Ковалев А. М. Что же такое – социализм? (Сущность, историческое место, перспективы). – М., 1991.
- 5 Политология, – К., 1998.
- 6 Семенникова Л. И. Россия в мировом сообществе цивилизаций. – М., 1994.
- 7 Тартаковский М. С. Историсофия. Мировая история как эксперимент и загадка. – М., 1993.
- 5 Щекин Г. В. Социальная философия истории (теория социального развития). – К., 1996.
- 9 Яковец Ю. В. История цивилизаций. – М., 1997.
- 10 Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994.